

Govor Frana Kurelca nad grobom Ljudevita Gaja

U sklopu hrvatskoga narodnog preporoda odvija se nacionalni, politički i kulturni pokret poznat pod nazivom *ilirski pokret*, kojemu je početak obilježen pokretanjem preporodnih glasila *Novina horvatzkih* i kulturnoga priloga *Danicze horvatzke, slavonzke y dalmatinzke* godine 1835., a kraj ukidanjem ilirskoga imena godine 1843. Iako se u tome razdoblju mnogo pozornosti posvećivalo hrvatskomu jeziku, ilirski pokret nije primarno jezični pokret. Ilirizam je ponajprije, kao što opaža Antun Barac, „među Hrvate unio spoznaju da oni nisu malen narod ograničen na tri kajkavske županije, već da sačinjavaju s ostalim južnim Slavenima ilirski narod (...)” (Barac 1954: 42). Ilirski je pokret stoga najprije politički i kulturni pokret. Ipak, u jezičnome smislu ilirski pokret potvrđuje prevlast već postojećega novoštokavskog pismenog jezika (koji se tada proširio i na kajkavsko govorno područje) te donosi reformu grafije. Predvodnik ilirskoga pokreta bio je Ljudevit Gaj (1809. – 1872.). Od mnogih Gajevih zasluga tijekom ilirskoga pokreta najmanje se dvije mogu istaknuti kao posebno bitne: reforma hrvatskoga latiničnog slovopisa (grafije) te pokretanje glasila *Novine horvatzke* i priloga *Danicza* u kojima su se promicale jezične, kulturne i političke ideje ilirizma.¹

O Gajevu se životu i djelu tijekom prve polovice 19. stoljeća znade mnogo, no nakon brojnih političkih prevrata sredinom stoljeća, posebno oko godine 1848., Gajev se ugled naglo srozava. Tijekom Bečkoga književnog dogovora iz 1850. i tijekom sruza hrvatskih filoloških škola u drugoj polovici 19. stoljeća Ljudevit Gaj, jednom gorljivi pobornik ilirizma, pada u zaborav. Manje je poznato, međutim, što je dovelo do Gajeva pada. Štogod o tim razlozima možemo saznati iz knjižice *Slova nad grobom Ljudevita Gaja* (1989.), koja sadržava pretpisak posmrtnoga govora Frana Kurelca² te popratni pogovor Josipa Bratulića.

¹ U dvama je djelima Ljudevit Gaj iznio svoje viđenje hrvatske grafije: *Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisanja poleg mudrolubneh narodneh i prigospodarneh temelov i zrokov* (Budim, 1830.) knjižica je od svega 27 stranica u kojoj Gaj po uzoru na Pavla Rittera Vitezovića predlaže da se palatalni fonemi bilježe jednoslovnim grafemima s tildom: *č, ž, š, ĩ, ñ, đ, ģ*. Nije riječ, dakle, o pravopisu kako ga danas poimamo, nego o knjižici koja je „konačno i mjerodavno riješila pitanje latiničkoga slovopisa (grafije) svemu hrvatskomu narodu za sav hrvatski jezik” (Katičić 2013: 163). U *Pravopiszu* (Zagreb, 1835.), članku objavljenome u *Daniczi*, Gaj doručuje neke od prijedloga u *Kratkoj osnovi*, pa predlaže pisanje s kvačicama: *č, ž, š*; kao dvoslove bilježi *lj, nj, dj, gj* (poslije s točkicama umjesto crtica); odraz jata bilježi slovom *ě*; iz poljske latinice preuzima *ć*.

² Fran Kurelac (1811. – 1874.) bio je osnivač i glavni predstavnik *riječke filološke škole*, kojoj je osnovna ideja bila zagovaranje standardnoga jezika izgrađena na temelju elemenata zajedničkih većini slavenskih jezika. Stoga se Kurelac, kako bi hrvatski jezik približio slavenskomu izvorištu, zalagao za arhaični oblik hrvatskoga jezika (npr. kondicional glagola *biti*: *bim, biš, bi, bimo*,

Ljudevit Gaj umro je 20. travnja 1872. u Zagrebu iznenadno, ne navršivši šezdeset i tri godine. Nakon 1848. Gaj je tek sjena nekadašnje veličine. O razlozima Gajeva pada Bratulić piše:

Politika u kojoj je, iako neplemić, htio zaigrati, slomila mu je kičmu. (...) Nije htio ili nije mogao svoje usluge rasporediti tako da bi ideal za koji je živio – jedinstvo južnoslavenskog kulturnog i političkog prostora – izdao ili zamijenio za neku drugu vrijednost. Slomile su ga domaće neprilike (...), osobne neprilike u obitelji i još mnogo toga. (Bratulić 1989: 11).

Ideja ilirizma bila je nagrizena i znatno izmijenjena revolucionarnim zbivanjima 1848. godine, a Gaj se tomu novom političkom ozračju nije uspio prilagoditi. Njegove ideje panslavizma naglo su postale neprihvaćene i neprimjerene:

Dvor je odlučio Gaja slomiti, i to je, doista, učinio. Sumnjali su da je panslavist, da se u njegovoj tiskari štampaju tajni slavenski i revolucionarni spisi. Tako je maknut iz politike kojoj je davao pečat u Hrvatskoj od 1930. do 1850. godine. (...) Na kraju života on je i moralno i ekonomski slomljen: ostavili su ga prijatelji i suborci, a nove nije stekao. Nisu ga shvaćali ni oni koji su još vjerovali u ideju južnoslavensku, kao ni oni koji su isticali hrvatsku misao. (Bratulić 1989: 13).

Stoga kad je godine 1872. Gaj umro, malo je bilo ljudi voljnih održati nekrolog za čovjeka čiji su preporoditeljski nazori bili na zlu glasu. Odvažio se upravo Fran Kurelac. Posmrtni govor Frana Kurelca pod naslovom *Slova nad grobom Ljudevita Gaja* sadržava ponajprije životopis pokojnika. U njemu Kurelac u arhaičnome i svečanome tonu opisuje Gajev ukupan utjecaj na hrvatsku kulturu i na hrvatski jezik. Tako Kurelac započinje svoj govor:

Onaj, kojega danas materi zemlji predajemo, nije od onih ljudi, koji se u nas vsaki dan radjaju; er je pokojnik ne samo tvorac one književne i kulturne dobe, pod koje okriljem i danas stojimo, nego i stvoritelj i uzdržitelj one pomisli,

bite, bi; nulti nastavak u genitivu množine: *jelen, žen, sel* i dr.). Međutim, pokazalo se da tadašnji suvremeni standardni jezik nije moguće dalje izgrađivati restauracijom jezičnih elemenata koji su odavna dio prošlosti. Osim toga, sâm Kurelac nije bio sasvim sposoban znanstveno utemeljiti sve svoje nazore, a među njegovim sljedbenicima (npr. Ivan Dežman, Ivan Fiamin, Bude Budisavljević) nije bilo školovanih filologa. Stoga je tijekom borbe filoloških škola u drugoj polovici 19. stoljeća prevladala *zagrebačka škola* na čelu s Adolfom Veberom Tkalčevićem, a nakon toga, potkraj stoljeća, najistaknutija je bila *škola hrvatskih vukovaca* na čelu s Tomom Maretićem.

toliko mile jednim, toliko zazorne drugim, pomisli južnoga Slovinstva. Dok se Ljudevit ne pojavio, u svojem mraku zemlja je čamila, mrtvi san sanjala.

Kurelac je prešao preko svih neprilika koje su Gaja zadesile u starijim danima te ga bez mnogo zadržke opisao kao:

(...) čověka, koji knjigu nam obnovio, jeziku puteve otvorio, slogu med plemenî uveo, zakone izmirio, narod osvěstio, svētu nas pokazao i na oči mu izveo, te na veliki put narodnjega nauka i napredka odpremio.

Posebno je bitan dio Kurelčeva govora u kojemu se govori o zaslugama Ljudevita Gaja u oblikovanju tadašnje latinične grafije i njegovoj knjizi *Kratka osnova*:

Dok u Pešti boravio i učio, iznese knjižicu na svēt, koja, sitna i malena, od veće nam postade koristi, nego da je bog zna koje tegotne učenosti puna bila, knjižicu o pravopisu. Jer iz nje se izvilo ono presretno jedinstvo pravopisno u Latinske polovice ter u iste susēdne bratje Slovenske, koje i sad na kupu nas drži moralnom i književnom (...)

Ljudevit Gaj u *Kratkoj se osnovi* pokazao kao dobar poznavatelj hrvatske filologije, poznavatelj koji je s obzirom na tadašnje mogućnosti donosio logična i ekonomična slovopisna rješenja: primjerice umjesto dvoslova *gy, dy, ly, ny* uvodi jednoslove s tildama (koje označuju palatalnost): *g̃, đ, l, ñ*. Takvu je uporabu tilda već u 18. stoljeću zagovarao Pavao Ritter Vitezović u svojem djelu *Dva stoljeća uplakane Hrvatske* (1703.), odakle je Gaj i dobio poticaj za oblikovanje hrvatskih slova. Vitezovićev utjecaj na Gaja prepoznaje i Kurelac: „Najveć mu se srdca prilēpio Senjanin Vitezović, kojemu on posljedovat htio ter kojemu posljedov'o i jest (...)“

Osim pod Vitezovićevim jezikoslovnim utjecajem Gaj je bio i pod snažnim dojmom onodobnih čeških, slovačkih i poljskih književnika i mislilaca, zagovaratelja panslavizma. Kurelac taj utjecaj na Gaja opisuje ovim riječima:

Za toga boravka u Pešti i s pokojnim se Kollárom upoznao, te odonud se vrativ vsa je društva, vse sastanke mladih ljudij okadio učenostju toga Slovačka (...), te ugrijane Slovinske duše a najpače čudesi divne mu i proćuvane pēsni: *Slavy dcera*. (...) To je bila prva kîtica iz golemoga vrta Slovinstva.³

³ Ján Kollár (1793. – 1852.) slovački je pjesnik i ideolog *panslavizma*, pokreta kojemu je cilj bio političko i kulturno ujedinjenje slavenskih naroda. Autor je čuvenoga djela *Slavy dcera* (*Kći slave*) u kojemu promiče svoje panslavističke ideje.

Međutim, od 1848. godine nadalje političke prilike u Hrvatskoj počele su se mijenjati, a ideja panslavizma postupno se zamjenjivala idejom hrvatske samostalnosti i ujedinjenja hrvatskih zemalja, onako kako je 25. ožujka te godine predloženo u *Zahtijevanjima naroda*. Gajeva nemogućnost da se priključi tim novim političkim zbivanjima povukla je za sobom i niz osobnih poteškoća, koje su tijekom 1850-ih i 1860-ih zasjenile Gajeve ranije uspjehe i ponukale preporoditelja da se povuče s političke i kulturne scene. Za razliku od ostalih Gajevih suvremenika Kurelac o Gaju i njegovim poteškoćama nije govorio s gorčinom, već s blagošću i žaljenjem:

Žao mi je da o godini, koju spomenuh [riječ je o 1848. godini, *op. a.*], kao svjedok govorit ne mogu, nu one godine, tužna spomena, što se potom objavile, i našega Ljudevita obsênile, u svoje ga ne narodne mrže zaplele, u jamurinu težkih dugova zavukle, zasuznjile i sile mu skršile, na kraj propasti dovele, i, teško mi je reći, omrazom obastrle i sramotom obasule. Teško li se čovjeku oteti i ohrabrit, kad zalutao, dušman ga uklēštio i davi, a svoji ga se ne sčćaju, nit iodkle kakva pomoć da sîne!

Kurelac, koji je i sâm pod stare dane bio napušten i financijski preopterećen, priznaje ne samo Gajev utjecaj na svoj vlastiti svjetonazor, nego i činjenicu da mu je Gaj bio motivacija da izdrži unatoč brojnim poteškoćama. Stoga je Kurelčeva zahvala Ljudevitu Gaju ujedno i osnovna misao koja prožima cijeli njegov nekrolog:

Ljudevite Gaju, u grobu ti hvala, što si me svrnuo na narodnu stazu, srdce mi otvorio narodnoj misli, domorodnoj ćutnji, ter s otoga dara, prem da siromah i zapušten, bez službe i zasluge, bez plaće ni dohodka, na dnu sam duše sdrav i krēpak, tvrd i stanovit. Ta me srēća drži, ta me podpire. (...) Zato ti hvala, uzkrsitelju roda, istom sada u grobu, kad je živ nisi mogao imati od nezahvale na zemlji.

Tako je o Ljudevitu Gaju govorio Fran Kurelac. Ilirski pokret na čelu s Ljudevitom Gajem potvrdio je novoštokavski (i)jekavski govor kao temelj hrvatskomu standardnom jeziku te je usavršio hrvatski slovni sustav. Na tim se čvrstim temeljima nakon Gajeve smrti dalje provodila standardizacija hrvatskoga jezika.